

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

СЕРДЮК ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 347.457 (477)

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ
УЧАСНИКІВ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

**12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право»**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор **Яроцький Віталій Леонідович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 2, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Кот Олексій Олександрович**, старший дослідник, в.о. головного наукового співробітника Київського регіонального центру НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України;

кандидат юридичних наук, професор **Кройтор Володимир Андрійович**, професор кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

Захист відбудеться «29» квітня 2021 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84а

Автореферат розіслано «26» березня 2021 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

К. В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Кредитно-правові відносини є істотним та невід’ємним елементом економіки будь-якої держави, тому одним із важливих завдань вітчизняного законодавства є забезпечення ефективного захисту прав їх учасників.

Сьогодні в Україні спостерігається швидкий розвиток кредитного ринку, зростання ролі банківських та небанківських установ. Збільшення фінансової активності населення, прискорення процесів діджиталізації фінансового сектору дозволяє позичальникам отримувати кредитні кошти, використовуючи новітні ІТ-технології. Результатом вказаних змін стало прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання кредитних відносин. Утім, існуюча нормативно-правова база не вирішує проблеми, що виникають під час кредитування, часто законодавчі акти містять суперечливі положення, які створюють можливості для зловживань та правового маніпулювання. Існуючий механізм захисту прав учасників кредитних відносин не завжди відповідає сучасним світовим тенденціям. Однією із причин можливості вчинення правопорушень у фінансовій сфері є відсутність чіткої системи захисту прав відповідних суб’єктів. У той же час поняття механізму цивільно-правового захисту досі лишається одним із маловивчених явищ правової дійсності, що досліджується тільки в контексті структури загального механізму правового регулювання цивільних відносин.

Відтак, сучасний активний розвиток сфери фінансових послуг в Україні вимагає від законодавця створення ефективної правової бази для транспарентного функціонування фінансового ринку. Результатом цього стане модернізація процесів взаємодії суб’єктів кредитування, забезпечення всебічного нагляду за дотриманням їх прав та законних інтересів, а також виявлення правопорушень у цій сфері. Вказані обставини свідчать про необхідність вдосконалення механізмів цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин, підтверджують актуальність обраної теми дисертації та практичну значущість її результатів.

Встановлення особливостей захисту суб’єктивних цивільних прав було предметом багатьох наукових досліджень, що висвітлювались в роботах таких вчених, як: В.В. Баранкова,

В.І. Борисова, Т.В. Боднар, С.С. Бичкова, М.А. Біда, Ю.В. Білоусов, І.В. Венедіктова, О.О. Кот, Н.С. Кузнецова, В.П. Палінок, О.В. Прилуцький, В.В. Спіжов, Р.О. Стефанчук, Ю.Д. Притика, М.В. Ус, Г.В. Чурпіта, В.В. Надьон, І.Й. Пучковська, В.А. Кройтор, В.Л. Яроцький та ін.

Розгляду окремих теоретичних проблем цивільно-правового регулювання кредитних відносин були присвячені праці вітчизняних і зарубіжних вчених-правознавців, зокрема: М.М. Агаркова, І.А. Безклубого, В.А. Белова, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, С.І. Вільнянського, Д.М. Генкіна, І.С. Гуревича, А.С. Довгерта, Н.В. Дроздової, Л.Г. Єфімової, О.С. Іюффе, Р.І. Карімулліна, Є.С. Компанійця, В.М. Коссака, О.В. Кривенди, Я.О. Куника, І.М. Кучеренко, Д.Г. Лаврова, С.М. Лепех, Л.А. Лунца, В.В. Луця, Р.А. Майданика, Л.О. Новосьолової, О.М. Олійник, Є.А. Павлодського, В.Я. Погребняка, Л.Г. Рябко, Є.О. Тупицької, К.А. Флейшиц, Р.О. Халфіної, Є.О. Харитонова, Ю.І. Чалого, Я.М. Шевченко та ін. Водночас системних наукових досліджень сучасного стану цивільно-правового захисту прав учасників кредитних правовідносин в Україні не проводилось.

Беручи зазначене вище до уваги, можна констатувати, що актуальним і перспективним напрямом наукового пошуку є розроблення заходів із вдосконалення способів і форм захисту суб'єктивних цивільних прав учасників кредитних правовідносин.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Проблеми ефективності правового регулювання цивільних відносин в Україні» (державна реєстрація № 0111U000963). Тему роботи «Цивільно-правові засоби захисту прав учасників кредитних відносин в Україні» затверджено на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 27 червня 2017 року, протокол № 14.

Мета і завдання дослідження. З огляду на сучасний стан і ступінь вивчення науковцями окресленої проблеми мета дослідження полягає у виявленні особливостей захисту прав учасників кредитних відносин з урахуванням різноманітності їхнього суб'єктного складу та специфіки механізму цивільно-правового захисту суб'єктивних

прав їх учасників.

Відповідно до поставленої мети окреслено основні завдання дослідження:

- визначити поняття цивільно-правового захисту прав учасників кредитних правовідносин та встановити правові засоби, за допомогою яких досягається кінцева мета такої діяльності;

- з'ясувати особливості об'єктів цивільно-правового захисту досліджуваних відносин та їх суб'єктний склад;

- визначити поняття механізму цивільно-правового захисту прав учасників кредитних правовідносин, його змістовні елементи, а також місце в структурі механізму правового регулювання кредитних відносин;

- визначити різновиди цивільно-правових засобів захисту прав учасників кредитних правовідносин, встановити критерії їх класифікації;

- охарактеризувати юрисдикційні та неюрисдикційні засоби, що використовуються учасниками кредитних правовідносин для захисту їх прав;

- встановити можливі способи забезпечення виконання кредитного зобов'язання, що використовуються у сфері захисту прав їх учасників.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються у зв'язку із захистом суб'єктивних цивільних прав учасників кредитних правовідносин.

Предметом дослідження є встановлені нормами цивільного права цивільно-правові засоби захисту суб'єктивних цивільних прав учасників кредитних правовідносин.

Методи дослідження З огляду на мету і завдання основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. За допомогою діалектичного методу проведено аналіз об'єкта й предмета дослідження у розвитку і взаємозв'язку правовідносин, пов'язаних із захистом суб'єктивних цивільних прав суб'єктів кредитування. Методи аналізу та синтезу використано для окреслення наукових та законодавчих підходів до визначення правової природи цивільно-правових засобів захисту прав учасників кредитних відносин (підрозділ 1.1), встановлення особливостей юрисдикційних та неюрисдикційних способів захисту прав учасників досліджуваних правовідносин (підрозділи 2.1 та 2.2).

Використання структурно-функціонального методу стало методологічною основою для визначення форм цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин (підрозділ 1.4), встановлення змістовних елементів механізму цивільно-правового захисту досліджуваних правовідносин (підрозділ 1.3). За допомогою методів класифікації та групування розмежовано підходи до визначення критеріїв поділу засобів захисту прав учасників кредитних відносин на види (підрозділ 1.4). Використання герменевтичного методу дало можливість визначити зміст таких категорій як «способи» та «форми» цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин (підрозділ 1.1). Завдяки спеціальним методам дослідження (догматичний, логіко-юридичний) здійснено пропозиції щодо вдосконалення змісту правових норм, зокрема, цивільного законодавства.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що подана на захист робота є одним із перших у вітчизняній цивільно-правовій науці комплексним науковим дослідженням цивільно-правових засобів захисту суб'єктивних цивільних прав учасників кредитних відносин. Основні теоретичні й практичні результати, які мають наукову новизну, конкретизуються в таких положеннях, висновках і рекомендаціях.

Уперше:

- запропоновано розглядати захист суб'єктивних цивільних прав учасників кредитних відносин як елемент комплексного механізму їх цивільно-правового регулювання, що включає в себе цивільно-правові, цивільно-процесуальні та адміністративно-правові засоби захисту, які реалізуються в межах юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту. Доведено, що право на захист становить собою елемент суб'єктивного цивільного права і здійснюється у межах охоронних правомочностей його носія, виступаючи правовим засобом реалізації захисних норм цивільного права;

- встановлено, що залежно від можливих комбінацій суб'єктного складу учасників кредитних відносин на різних етапах виконання кредитного зобов'язання правомочним або зобов'язаним суб'єктом захисту може бути як кредитор, так і позичальник. Додатково обґрунтовано концепцію «слабкої сторони» в кредитних правовідносинах, що залежить від статусу особи, а також розподілу прав і

обов'язків між сторонами договірному зобов'язання, і виступає підставою застосування особливих інструментів захисту прав його учасників;

- аргументується необхідність інституціоналізації у вітчизняному законодавстві та практиці конструкції пруденційного нагляду, як способу захисту прав учасників кредитних відносин, а саме – споживачів фінансових послуг, що реалізується через систему правових засобів здійснення державного контролю за додержанням учасниками ринку фінансових послуг законодавства про захист прав споживачів та законодавства про рекламу (в частині реклами фінансових послуг);

- обґрунтовано доцільність, визначено сферу та умови використання так званої «плаваючої застави» (floating charge), за умов якої банк бере в заставу певний пул (сукупність) активів без їх чіткої ідентифікації з можливістю їх заміни відповідно до потреб боржника, але з дотриманням загальної вартості заставленого майна.

Удосконалено:

- теоретичні погляди стосовно можливості доповнення двоелементної градації способів захисту прав учасників кредитних відносин на юрисдикційні та неюрисдикційні шляхом уточнення розуміння категорії самозахисту. Доведено, що він включає в себе заходи фактичного характеру (можливість правомочної особи використовувати дозволені законом засоби власного примусового впливу на порушника) та юридичного характеру (наприклад, оперативні санкції);

- точки зору науковців стосовно динаміки відносин цивільно-правового захисту прав учасників кредитування. Доведено, що досліджувані відносини захисту є достатньо автономними в межах свого виникнення, зміни та реалізації. Обґрунтовано існування двох цивільно-правових моделей формування права на захист учасників кредитних відносин: виникнення охоронного правовідношення, або здійснення в складі існуючого матеріально-правового регулювання охоронних правомочностей;

- висновки про те, що не всі передбачені законом юрисдикційні способи захисту можуть бути використані на практиці як ефективні, релевантні та доступні у випадку порушення прав учасників кредитних правовідносин. Встановлено, що з урахуванням специфіки об'єкту захисту до них не можуть бути віднесені: визнання права та примусове виконання обов'язку в натурі (примусова видачі кредитних коштів);

- цивільно-правові підходи щодо характеру, меж та сфери застосування засобів захисту прав учасників кредитних відносин

спеціально уповноваженими органами державної влади. Доведено, що вони мають реалізовуватись виключно з урахуванням принципу співмірності. У відповідності з ним державний вплив має здійснюватися пропорційно, враховуючи мету такого впливу, забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами, а також обставини та умови конкретної ситуації.

Набули подальшого розвитку:

- положення щодо співвідношення понять «способи», «засоби» та «форми» цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин. Доведено, що способами захисту прав суб'єктів кредитування є заходи матеріально-правового характеру, що застосовуються правомочною особою або органом державної влади з метою припинення правопорушень у сфері кредитування. Засоби захисту прав учасників кредитних відносин становлять собою конкретні юридичні та фактичні дії, за допомогою яких реалізуються відповідні способи захисту порушених прав. Форма захисту прав учасників кредитних відносин – це визначений чинним цивільним законодавством України порядок реалізації способів захисту їх суб'єктивних цивільних прав;

- висновок про те, що структура механізму цивільно-правового регулювання кредитних відносин характеризується однотипністю із стандартною модельною схемою регламентації інших різновидів договірних відносин з урахуванням також їх обов'язкової спільної риси – у випадку порушення суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів учасників відповідних цивільних відносин застосовується факультативний компонент – механізм захисту;

- положення щодо застосування застави у ситуаціях її залишення у заставодавця, коли кредитор може набувати ознак «слабкої сторони» правовідносин, особливо за умов недобросовісності боржника чи існування деяких інших обставин. Зроблено висновок про справедливість такого дисбалансу їх суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних інтересів, як фактичної компенсації обмеженості прав позичальника щодо можливості впливу на умови кредитування і на способи забезпечення кредитного зобов'язання;

- наукові висновки стосовно місця в системі вітчизняного права норм, присвячених захисту прав учасників кредитних відносин. Доведено, що вони підлягають розгляду як міжгалузевий субінститут, що включає в себе цивільно-правові, цивільно-процесуальні та адміністративні захисні норми.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що пропозиції та висновки, зроблені в дисертації, можуть бути використані у: правотворчій діяльності – при удосконаленні приписів чинного цивільного законодавства України, якими регламентуються відносини у сфері захисту суб'єктивних цивільних прав учасників кредитних відносин; науково-дослідній сфері – для поглибленого вивчення в подальшому проблем, пов'язаних із захистом суб'єктивних цивільних прав учасників кредитних відносин; правозастосовчій діяльності судів – у ході розгляду відповідних категорій справ; навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Цивільне право України», «Договірне право», а також підготовці відповідних підручників, методичних і навчальних посібників для студентів юридичних закладів вищої освіти.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, апробовано на: 1) XVII науково-практичній конференції присвяченій 97-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслової «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 22 лютого 2019 року); 2) XVIII науково-практичній конференції, присвяченій 98-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслової «Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку» (м. Харків, 28 лютого 2020 року), а також обговорено на засіданнях кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження було опубліковано п'ять наукових статей, чотири з яких надруковані в фахових виданнях України, одна стаття у зарубіжному науковому виданні, а також тези двох доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, які містять у собі сім підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 223 сторінки, із яких основного тексту — 197 сторінок. Список використаних джерел містить 246 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, зв'язок

роботи з науковими програмами, планами, темами, вказуються мета й завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, формулюється наукова новизна одержаних результатів, висвітлюється їхнє практичне значення, надається інформація про апробацію результатів дослідження, зазначаються публікації за темою дисертації, структура та обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретичні положення про цивільно-правовий захист прав учасників кредитних відносин» присвячений дослідженню правової природи цивільно-правового захисту прав суб'єктів кредитування, встановленню особливостей суб'єктного складу таких відносин, а також визначенню специфіки комплексного правозахисного механізму досліджуваних прав та способів їх захисту, що в ньому використовуються.

У підрозділі 1.1. «Поняття та засоби цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин» обґрунтовується необхідність розмежування таких правових категорій, як охорона та захист суб'єктивних цивільних прав учасників досліджуваних відносин. Встановлюється, що вони є елементами комплексного механізму регулювання кредитних відносин, де цивільно-правові засоби взаємодіють з публічно-правовими. При цьому охорона виконує здебільшого превентивну функцію, а захист – компенсаційно-відновлювальну, що проявляється у відновленні конкретних порушених прав і відшкодуванні завданої шкоди.

Досліджується правова природа права на захист прав учасників кредитних відносин, доводиться, що воно є відносно самостійним елементом суб'єктивного цивільного права.

Визначаються підстави виникнення досліджуваного права на захист, співвідношення понять захисту та відповідальності, категорій «заходи», «засоби», «способи» та «форми» цивільно-правового захисту. Встановлюється, що змістом поняття захисту прав учасників кредитних відносин є сукупність дозволених чинним цивільним законодавством України матеріальних та процесуальних способів, що застосовуються органами державної влади або правомочною особою до порушника з метою усунення перешкод у реалізації останньою своїх прав та законних інтересів. Їхній взаємозв'язок проявляється в тому, що той чи інший спосіб захисту досліджуваних прав здійснюється у встановленій законодавством формі.

Встановлюється, що класична двоелементна градація способів

захисту цивільних прав на юрисдикційні та неюрисдикційні підлягає конкретизації з урахуванням характеру та змісту захисних правоможностей, що можуть використовуватись учасниками кредитних відносин. Пропонується розширити поняття самозахисту, оскільки він включає в себе як заходи фактичного, так і юридичного характеру.

У підрозділі 1.2. «Об'єкти та суб'єкти цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин» досліджується співвідношення понять суб'єктивне цивільне право та законний інтерес. Доводиться, що основним об'єктом цивільно-правового захисту є суб'єктивне цивільне право, яке виникає, здійснюється та підлягає захисту у межах договірної кредитної зобов'язання.

При розмежуванні понять суб'єктивного права та законного інтересу у змісті досліджуваних правовідносин слід виходити з того, що останній доцільно розглядати як охоронюване законом прагнення учасника кредитних відносин отримати відповідне майнове благо – гроші чи речі, визначені родовими ознаками, або будь-яке відстрочення виконання зустрічного обов'язку. Законний інтерес може виникати ще до моменту укладення кредитного договору і цим породжувати виникнення та захист інших суб'єктивних цивільних прав, зокрема, і особистих немайнових. Таким чином, обґрунтовується, що об'єктом цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин можуть бути як майнові, так і особисті немайнові права.

Визначається суб'єктний склад відносин цивільно-правового захисту прав у сфері кредитування. Робиться висновок про те, що він може бути представлений у кількох комбінаціях: коли захист здійснюється самою правомочною особою, або якщо в ньому беруть участь зобов'язана особа та/або суб'єкти публічно-правового захисту. Враховуючи взаємний синалагматичний характер прав та обов'язків сторін у кредитних договорах, на різних етапах виконання зобов'язання правомочним або зобов'язаним суб'єктом захисту може бути як кредитор (позикодавець), так і позичальник.

Досліджується поняття «слабкої сторони» в кредитних зобов'язаннях, як характеристики несиметричного розподілу прав і обов'язків між їх учасниками. Доводиться, що залежно від виду кредитного правочину та наявності певних умов нею може визнаватись не тільки позичальник, а і кредитор. Обґрунтовується

необхідність розроблення загального, універсального законодавчого регулятивно-захисного механізму, у межах якого стане можливим найбільш ефективна реалізація та захист суб'єктивного цивільного права слабкої сторони кредитного договору.

У підрозділі 1.3. «Механізм цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин» досліджується сукупність правових засобів, за допомогою яких відбувається впорядкування досліджуваних відносин, що виникають на підставі порушення умов кредитних договорів. Встановлюється існування особливого факультивного і водночас наскрізного для кредитних правовідносин механізму захисту, що інтегрований в єдиний механізм правового регулювання. Він являє собою систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується відновлення порушених прав, захист охоронюваних законом інтересів сторін кредитних договорів і досягнення цілей захисної діяльності.

Основними складовими механізму цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин є: правові норми; юридичні факти, що виступають підставою виникнення захисних можливостей правомочної особи; виникнення захисних правовідносин; акти здійснення суб'єктивних цивільних прав на захист, виконання зустрічних обов'язків, акти застосування права. За необхідності використання юрисдикційної форми цивільно-правового захисту структура вказаного механізму доповнюється факультативним елементом – процесуальними засобами, що використовуються відповідним юрисдикційним органом.

У підрозділі 1.4. «Класифікація цивільно-правових засобів захисту прав учасників кредитних відносин» досліджуються види правових засобів захисту прав суб'єктів кредитування. Встановлюється, що їх система становить собою внутрішньо упорядковану сукупність всіх існуючих способів захисту, яку науковці намагаються охопити різними класифікаціями. Теоретичне значення існуючих у сучасній цивілістиці класифікацій полягає у можливості розмежування варіантів поведінки суб'єкта порушеного права.

Так, цивільно-правові засоби захисту суб'єктивних прав учасників кредитних відносин поділяються на: юрисдикційні, неюрисдикційні та змішані; способи захисту немайнових та майнових прав; досудові та судові; ті, що реалізуються у позовному,

наказному провадженні, або в адміністративному порядку; спрямовані на попередження правопорушення, його припинення або на відновлення порушених прав; загальні, спеціальні та окремі; індивідуальні та колективні; добровільні і примусові; формальні та конклюдентні; спрямовані на відновлення поточного прострочення, неналежного виконання або порушення; спрямовані на визнання наявності чи відсутності регулятивного правовідношення, виконання порушеного регулятивного правовідношення, перетворення регулятивного правовідношення; превентивні, попереджувальні та відновлювальні, тощо.

Розділ 2 «Окремі способи цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин» присвячений дослідженню практичних та теоретичних проблем, пов'язаних з використанням окремих способів захисту прав учасників кредитних відносин, з урахуванням особливостей їх правової природи, суб'єктного складу, наслідків та ефективності.

У підрозділі 2.1. «Юрисдикційні способи цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин» аналізуються загальні ознаки та видові відмінності судового й адміністративного захисту прав суб'єктів кредитування. Їх головними ознаками є необхідність дотримання певної процедури захисту, що встановлена чинним вітчизняним законодавством та регламентами відповідних юрисдикційних органів. Аналізується можливість застосування в межах кредитних відносин юрисдикційних способів захисту цивільних прав, зокрема судом. Доводиться, що не всі цивільно-правові засоби, передбачені у ст. 16 ЦК України, можуть бути використані як ефективні, релевантні та доступні під час захисту прав та інтересів кредиторів і позичальників.

Досліджуються підстави та порядок відшкодування моральної шкоди, завданої учасникам кредитних відносин розголошенням персональних даних, конференційної інформації про особу, що завдають шкоди її честі, гідності та діловій репутації.

Встановлюється, що комбіноване застосування цивільно-правового та адміністративно-правового впливу є дієвим юрисдикційним механізмом захисту прав суб'єктів кредитування, що забезпечує справедливий баланс між приватними й публічними інтересами. Обґрунтовується важливість інституціоналізації конструкції пруденційного нагляду та створення нового органу –

фінансового омбудсмена.

У підрозділі 2.2. «Неюрисдикційні форми захисту прав учасників кредитних відносин» визначаються загальні особливості неюрисдикційних форм та аналізуються особливості окремих різновидів такого захисту.

Встановлюється, що неюрисдикційна форма захисту прав учасників кредитних відносин реалізується у межах самозахисту. Водночас, аналіз практики його реалізації в межах кредитних правовідносин свідчить про існування значного переліку допустимих способів, що здійснюються учасниками як самостійно, так і у взаємодії з неюрисдикційними засобами.

Досліджуються особливості використання учасниками кредитних відносин таких способів самозахисту як відмова від договору, його припинення, розірвання та зміна умов зобов'язання. Встановлюється, що зміна умов договору за домовленістю сторін є дієвим способом самозахисту прав учасників кредитних правовідносин. Вона може здійснюватися шляхом реструктуризації заборгованості позичальника, шляхом заміни кредитора у зобов'язанні (цесія), чи іншими не забороненими чинним цивільним законодавством України способами.

Обґрунтовується висновок про необхідність впровадження такого способу самозахисту прав учасників кредитних відносин як медіація, а також інших правових засобів позасудового врегулювання спору.

У підрозділі 2.3. «Засоби забезпечення виконання кредитного зобов'язання як способи захисту прав його учасників» акцентується увага на можливостях використання встановлених законодавством правових моделей способів забезпечення виконання зобов'язання у якості інструментів захисту прав суб'єктів кредитування, що застосовуються не лише для забезпечення прав кредитора, але й інших учасників досліджуваних відносин.

Застава є найбільш поширеним способом забезпечення виконання кредитного зобов'язання, що традиційно служить для захисту інтересів кредитодавця. Утім, умовами відповідного договору може бути передбачено залишення предмета застави у заставодавця. У цьому випадку кредитор вважатиметься «слабкою стороною» договору, уразливість якої може посилюватися недобросовісною поведінкою боржника. На перший погляд ця

практика є порушенням балансу інтересів сторін кредитного договору. Однак вона, навпаки, компенсує дисбаланс прав учасників кредитних відносин, де позичальник об'єктивно обмежений в можливостях впливу на умови кредитування і на встановлення способів забезпечення його виконання.

Аналізується можливість вдосконалення вітчизняної практики застосування застави шляхом впровадження нових інструментів (наприклад, так званої «плаваючої застави» (floating charge), коли банк бере в заставу певний пул (сукупність) активів без їх чіткої ідентифікації і можливістю їх заміни відповідно до потреб боржника але з дотриманням загальної вартості заставного майна.

Досліджуються особливості використання поруки і гарантії, як способів забезпечення виконання кредитного зобов'язання, що одночасно виступають способами захисту прав кредитора. Робиться висновок, що сучасний стан договірної практики свідчить про існування певних проблем їх застосування. Останні, насамперед, пов'язані з відсутністю узгодженості судової практики під час вирішення питань стосовно солідарної відповідальності поручителів та боржника у кредитному зобов'язанні.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що виявляється у виявленні особливостей цивільно-правових засобів захисту суб'єктивних прав та законних інтересів учасників кредитних правовідносин, де проблематика захисту розглядається системно, з точки зору матеріально-правових, та процесуальних аспектів, з урахуванням різноманітності суб'єктного складу кредитних відносин та специфіки механізму цивільно-правового захисту суб'єктивних прав їх учасників. Основними результатами дослідження є такі висновки.

1. Визначено поняття захисту прав учасників кредитних відносин як сукупності дозволених законодавством матеріальних та процесуальних способів і засобів, що застосовуються органами державної влади або уповноваженою особою до правопорушника з метою усунення перешкод у реалізації останньою своїх прав та законних інтересів. При цьому, як матеріальні варто розуміти способи захисту, а як процесуальні – форми і засоби захисту. Їхній

взаємозв'язок проявляється в тому, що той чи інший спосіб захисту кредитних відносин здійснюється у встановленій чинним законодавством України формі.

2. Об'єктом цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин є майнове право, змістом якого є набуття фінансової вигоди внаслідок безпосередньої передачі суб'єкту кредитного зобов'язання коштів (на умовах строковості та повернення) або інше відстрочення (розстрочення) виконання ним зустрічного зобов'язання, на умовах, що встановлюються у відповідному договорі. Це тлумачення базується на широкому визначенні кредитних правовідносин як відносин договірною характеру, особливістю яких є синалагматичний характер, тобто права і обов'язки однієї сторони кореспондують правам та обов'язкам іншої.

3. Суб'єктний склад учасників кредитних відносин є досить різноманітним. Право на захист може бути здійснене лише носієм суб'єктивного цивільного права, до складу якого входить така правомочність, або носієм інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства України. За ступенем і формою участі у механізмах захисту прав суб'єктів кредитування варто розрізнити суб'єктів захисту, зобов'язаних осіб та осіб, що одночасно є учасниками публічно-правового захисту. У досліджуваних відносинах захисту суб'єктний склад учасників може бути представлений у кількох комбінаціях. Враховуючи взаємний синалагматичний характер прав та обов'язків сторін кредитних договорів, на різних етапах виконання зобов'язання правомочним або зобов'язаним суб'єктом захисту може бути як кредитор (позикодавець), так і позичальник.

4. Взаємозв'язок механізму захисту цивільних прав у сфері кредитування і механізму правового регулювання кредитних відносин ґрунтується на їх значенні як складових механізму цивільно-правового регулювання. Разом з тим, доцільно визнати існування особливого, факультивного і водночас наскрізного для кредитних правовідносин механізму захисту, який «запускається» фактом порушення відповідних прав та обов'язків. Цей механізм захисту, хоча і інтегрований в єдиний механізм правового регулювання, змістовно є відносно автономною системою правових засобів, за допомогою якої забезпечується відновлення порушених

прав, захист охоронюваних законом інтересів сторін відповідних договорів, і, у кінцевому підсумку – досягнення управоможеною особою цілей захисної діяльності.

5. Основними елементами механізму цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин є: охоронні правові норми; юридичні факти, що виступають підставою виникнення охоронних правоможностей; виникнення захисних правовідносин; акти реалізації суб'єктивних прав на захист, здійснення обов'язків, акти застосування права. За необхідності використання юрисдикційної форми цивільно-правового захисту структура механізму доповнюється факультативним елементом – публічно-правовим захистом у вигляді процесуальних засобів, що використовуються відповідним правозастосовним органом.

6. Засоби забезпечення виконання кредитних зобов'язань мають враховувати не лише інтереси кредитора але й боржника. Важливим аспектом практики застосування застави є ситуація її залишення у заставодавця. З одного боку застава, за умови добросовісності сторін зобов'язання, створює безспірність і максимальну надійність захисту прав кредитора. З іншого боку, кредитор також може отримати статус «слабкої сторони» у досліджуваних відносинах. Така практика є фактичною компенсацією дисбалансу прав учасників кредитних відносин, в межах яких позичальник об'єктивно обмежений у можливості впливати на умови кредитування і на способи забезпечення виконання кредитного зобов'язання.

7. Юрисдикційна форма захисту прав учасників кредитних відносин включає судовий та адміністративний порядок захисту. Їх особливості полягають у наявності певної процесуальної форми, що визначається процесуальним законом та відповідними регламентами юрисдикційних органів. Судовий захист є найбільш поширеним і ефективним способом юрисдикційного захисту. Не всі передбачені законом правові засоби судового захисту можуть бути реально використані як ефективні, релевантні та доступні інструменти захисту учасників кредитних правовідносин. Зокрема, до них не можуть бути віднесені: визнання оспорюваного чи невизнаного права; примусове виконання обов'язку в натурі (наприклад, застосування примусової видачі кредитних коштів).

8. Відшкодування моральної шкоди у кредитних правовідносинах є відносно новою практичною і теоретичною

проблемою. Цей інструмент може застосовуватись у випадку порушення прав учасників досліджуваних відносин на захист персональних даних, розголошення конференційної інформації про особу, що завдають шкоди її честі, гідності та діловій репутації. Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з функціонуванням окремих інформаційних систем в Україні (наприклад, бюро кредитних історій), досить частими стають порушення особистих немайнових прав учасників кредитних відносин.

9. Неюрисдикційною формою захисту суб'єктивного цивільного права вважається застосування правоможним суб'єктом дозволених та доступних захисних правових засобів поза межами звернення до суду чи інших уповноважених органів державної влади. Найчастіше неюрисдикційна форма захисту реалізується шляхом самозахисту. Останній полягає у можливості управоможеної особи вчиняти дій фактичного та юридичного характеру, у тому числі й заходи оперативного впливу на порушника. Способами самозахисту прав учасників кредитних правовідносин можуть бути: відмова від виконання договору частково або у повному обсязі; припинення договірних кредитних відносин; розірвання договору за взаємною згодою сторін або в односторонньому порядку; зарахування зустрічних однорідних вимог; зміна умов договору у випадках, передбачених договором або законом, у тому числі шляхом цесії; встановлення можливих способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань; страхування придбаного за рахунок кредиту майна чи предмета застави та ін. Також як способи самозахисту можуть бути розцінені дії управоможеної особи, спрямовані на спонукання контрагента до добровільного виконання.

10. Впровадження медіації, як дієвого способу самозахисту прав учасників кредитних відносин, є важливим кроком на шляху захисту прав учасників кредитних правовідносин. Ефективність застосування такої процедури альтернативного вирішення спорів у фінансово-кредитній сфері зумовлюється наступними чинниками. Це більш прискорена, у порівнянні з судовою формою, процедура вирішення конфліктів між учасниками кредитних правовідносин; активна участь сторін у вирішенні спору, що проявляється у виробленні ними спільного прийняттого для всіх учасників варіанту вирішення конфлікту; участь спеціаліста медіатора, який має знання

з техніки проведення переговорів; доступність медіації та уникнення фінансових витрат, пов'язаних зі сплатою судових зборів; можливість звернення до суду з приводу питання, що є предметом медіації; невисокий рівень виконання судових рішень та тривалість виконавчого провадження; конфіденційність питання, що розглядається медіаторами тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сердюк О. О. Цивільно-правові способи захисту прав учасників кредитних відносин. *Visegrad journal of human rights*. 2020. Volume 4. № 1. С. 163 – 166.

2. Сердюк О. О. Захист прав фізичних осіб – позичальників та їх відповідальність за невиконання умов кредитного договору. *Право.ua*. 2020. № 1. С. 170-175.

3. Сердюк О. О. Юридичні факти в структурі цивілістичної моделі захисту прав учасників кредитних відносин. *Наше право*. 2020. № 1. С. 70 – 74.

4. Сердюк О. О. Поняття цивільного захисту прав учасників кредитних відносин. *Порівняльне аналітичне право*. 2019. № 6. С. 164 – 166.

5. Сердюк О. О. Концепція «слабкої сторони» кредитних відносин і принципів рівності учасників цивільного обороту. *Верховенство права*. 2020. № 1. С. 175 – 179.

6. Сердюк О. О. Щодо об'єкту цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин. *Матеріали 17-ї науково-практичної конференції, присвяченій 97-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, В. П. Маслова «Актуальні проблеми приватного права»* (м. Харків, 22 лютого 2019 року). Харків, 2019. С. 365 – 367.

7. Сердюк О. О. Поняття захисту та охорони прав учасників кредитних відносин. *Матеріали 18-ї науково-практичної конференції, присвяченій 98-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, В.П. Маслова «Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку»* (м. Харків, 28 лютого 2020 року). Харків, 2020. С. 377 – 380.

АНОТАЦІЯ

Сердюк О. О. Цивільно-правові засоби захисту прав учасників кредитних відносин в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню теоретичних і практичних питань, що виникають у зв'язку з реалізацією учасниками кредитних відносин суб'єктивного права на захист порушених прав та законних інтересів. Визначено зміст поняття цивільно-правового захисту прав учасників кредитних відносин, встановлено особливості механізму їх цивільно-правового захисту, його структурні елементи та місце в загальному механізмі правового регулювання цивільних відносин. Визначено особливості суб'єктного складу учасників кредитних відносин, встановлено, що залежно від їх можливих комбінацій, на різних етапах виконання кредитного зобов'язання правомочним або зобов'язаним суб'єктом захисту може бути як кредитор так і позичальник.

Надано змістовну характеристику юрисдикційним та неюрисдикційним способам захисту, що використовуються учасниками кредитних правовідносин. Проведено аналіз способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань, що виступають одночасно способами захисту прав їх учасників.

Ключові слова: кредитні відносини, кредитний договір, захист цивільних прав, механізм захисту цивільних прав, юрисдикційні, неюрисдикційні способи захисту.

АННОТАЦИЯ

Сердюк А. А. Гражданско-правовые средства защиты прав участников кредитных отношений в Украине. Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 «Гражданское право и

гражданский процесс; семейное право; международное частное право». Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2021.

В диссертации рассматриваются теоретические и практические вопросы, связанные с использованием участниками кредитных отношений гражданско-правовых средств защиты своих прав. Определено содержание понятия гражданско-правовой защиты прав участников кредитных правоотношений и средства её реализации. Проведен анализ механизма гражданско-правовой защиты прав участников кредитных правоотношений, его структурных элементов, а также места в общем механизме правового регулирования гражданских отношений.

Определены особенности субъектного состава участников кредитных отношений, установлено, что в зависимости от их возможных комбинаций, на разных этапах исполнения кредитного обязательства правомочным или обязанным субъектом защиты может быть как кредитор, так и заёмщик.

Обоснована концепция «слабой стороны» в кредитных правоотношениях, которая выступает основанием применения специальных инструментов защиты прав их участников. Исследуются особенности применения юрисдикционных и неюрисдикционных форм защиты прав участников кредитных правоотношений. Обосновывается, что не все предусмотренные законом средства судебной защиты могут применяться в случае нарушения прав участников кредитных отношений. Установлено, что к ним не могут быть отнесены: признание права и принудительное исполнение обязанности в натуре (принудительная выдача кредитных средств).

Проведен анализ способов обеспечения исполнения кредитного обязательства, как способов защиты прав их участников. Определены общие принципы применения административной формы защиты прав участников кредитных правоотношений.

Ключевые слова: кредитные отношения, кредитный договор, защита гражданских прав, механизм защиты гражданских прав, юрисдикционные, неюрисдикционные способы защиты.

SUMMARY

Serdyuk A. A. Civil legal means of protecting the rights of participants in credit relations in Ukraine. Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of legal sciences in the specialty 12.00.03 «Civil law and civil procedure; family law; private international law». National Law University named after Yaroslav the Wise, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences on a specialty 12.00.03 – civil law and civil process; family law; international private law. National Law University named after Yaroslav the Wise, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2021.

The dissertation deals with theoretical and practical issues related to the use of participants in credit relations of civil remedies. The content of the concept of civil law protection of the rights of participants in credit relations and the means by which this is achieved are determined. The analysis of the mechanism of civil law protection of the rights of participants of credit legal relations, its structural elements and also the place in the general mechanism of legal regulation of civil relations is carried out. The peculiarities of the subject composition of the participants of credit relations are determined, it is established that depending on their possible combinations, at different stages of fulfillment of the credit obligation both the creditor and the borrower can be a competent or obligated subject of protection. The concept of "weakness" in credit relations is substantiated, which is the basis for the use of special tools to protect the rights of its participants. A meaningful description of the jurisdictional and non-jurisdictional set of measures used by participants in credit relations to protect their rights. An analysis of ways to ensure the fulfillment of credit obligations, which can also be considered as a way to protect the rights of their participants. The principles and general principles of application of the administrative form of protection of the rights of participants of credit legal relations are determined.

Key words: credit relations, credit treaty, protection of civil rights, mechanism for protecting civil rights, jurisdiction, non-legal protection methods.

Підписано до друку 04.03.2021 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № _____.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого»
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77